
**Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343.3./7

Г. М. Самілик,
кандидат юридичних наук,
доцент,
заслужений юрист України,
Університет ДФС України

СКЛАД ЗЛОЧИНУ І ЙОГО НАПОВНЕННЯ

У статті проаналізовано особливості законодавчої конструкції різних складів злочину і викладено власне бачення практичного наповнення змістом окремих ознак таких складів. Аргументовано відстоюється позиція, щодо якої ознаки будь-якого складу злочину можуть бути передбачені лише кримінальним законом.

Ключові слова: склад злочину, конструкція складу злочину, ознаки складу злочину, кримінально-правові наслідки.

Г. М. Самыльк,
кандидат юридических наук,
доцент,
заслуженный юрист
Украины,
Университет ГФС Украины

СОСТАВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО НАПОЛНЕНИЯ

В статье проанализированы особенности законодательной конструкции различных составов преступления и приводятся свое виденье практического наполнения содержанием отдельных признаков таких составов. Аргументировано отстаивается позиция, по которой признаки какого-либо состава преступления могут быть предусмотрены только уголовным законом.

Ключевые слова: состав преступления, конструкция состава преступления, признаки состава преступления, уголовно-правовые последствия.

H. M. Samilyk,
*Candidate of Judicial Sciences,
Associate Professor,
Honored lawyer of Ukraine,
University of SFS of Ukraine*

CORPUS DELICTI AND ITS FILLINGS

In article features of a legislative design of various corpus delicti are analyzed and the image of practical filling is directed by the content of separate signs of such structures. It is reasoned the position on which signs of any corpus delicti can be provided only by the criminal law is defended.

Key words: *actus reus, actus reus design, signs of an actus reus, criminal consequences*

У ст. 2 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) вперше закріплено положення про те, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим же Кримінальним кодексом. Зазначимо, що в цій же нормі доцільно було б дати і законодавче визначення поняття складу злочину, тим більше, що науковцями кримінального права здійснено достатньо ґрунтовних досліджень щодо поняття складу злочину та його ознак. Так, наприклад, В. Я. Тацій визначає склад злочину як сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин [1, с. 503]. Аналогічне поняття дається в Науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України [2, с. 12].

Кожний передбачений КК злочин має ряд характерних для нього ознак, що вписані у відповідній кримінально-правовій нормі. Наявність цих ознак у вчиненому конкретному суспільно небезпечному діянні дає підстави стверджувати про наявність відповідного складу злочину, а значить і підстави для кримінальної відповідальності особи, що вчинила таке діяння. Оскільки склади різних злочинів характеризуються найрізноманітнішими ознаками, це визвало нагальну потребу їх узагальнення і розробки до кожного виду злочину єдиної юридичної конструкції – складу злочину, яка і є дієвим інструментом, перш за все, у правозастосовній діяльності правоохоронних органів.

На сьогодні наукою кримінального права склад злочину представлений як узагальнена абстрактна модель-система, що в логічному плані поділяється на чотири обов'язкових і універсальних підсистеми, які визначаються як елементи складу злочину. Це об'єкт і об'єктивна сторона (містять об'єктивні ознаки) та суб'єкт і суб'єктивна сторона (акумулюють суб'єктивні ознаки). Відсутність хоча б одного із названих елементів означає відсутність складу злочину, а значить і підстав для кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що у чинному кримінальному законодавстві дається вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами. Це означає, що кримінальній відповідальності як і кримінальному покаранню підлягає лише та особа, яка вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння. Як зазначається у ст. 3 КК, «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим кодексом». Таким чином реалізується принцип: немає злочину без вказівки на те у законі про кримінальну відповідальність.

Особливість конструкції будь-якого складу злочину полягає в тому, що в ній законодавець передбачає не всі ознаки злочину того чи іншого виду (їх у реальній дійсності є безліч), а лише типові і характерні для всіх злочинів даного виду. Тобто, спираючись на результати відповідних наукових досліджень певної кількості суспільно небезпечних діянь та судово-слідчу практику, законодавець виокремлює і закріплює у кримінально-правовій нормі лише ті об'єктивні та суб'єктивні ознаки, які є характерними для всіх діянь даного виду. Наприклад, склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 212 КК «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», безпосередньо передбачає ознаки, а саме: ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених в установленому законом порядку; фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах (об'єктивні ознаки); умисність діяння; суб'єкт злочину – службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, або особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-яка інша особа, яка зобов'язана їх сплачувати (суб'єктивні ознаки). У цьому випадку маємо порівняно повний набір об'єктивних і суб'єктивних ознак, характерних для цього виду злочинів, які законодавець передбачив у зазначеній нормі. Слід також зазначити, що цей склад злочину сконструйований як матеріальний, оскільки закон передбачає наслідки у вигляді ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах. Зрозуміло, що ця ознака повинна встановлюватися і доказуватися по справі як злочинний результат умисних злочинних дій винної особи. Щодо суб'єктивної сторони, злочин може бути вчинений лише умисно, що означає в цьому випадку усвідомлення особою суспільної небезпеки вчинюваних нею дій, передбачення нею злочинного результату у вигляді ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах і бажання як здійснити дії, так і досягти відповідного результату.

Але якщо взяти, наприклад, склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 209 КК «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», то законодавець вказав лише на конкретні дії (як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони) – вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти чи майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Оскільки закон не передбачає настання будь-яких наслідків цього діяння, то склад злочину слід віднести до формальних. Щодо суб'єктивної сторони, то можна говорити лише про мету злочину як ознаку складу злочину, яка впливає із самої назви зазначеної норми – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Звичайно, наявність мети означає, що цей злочин може вчинятись лише умисно. Це означає, що особа усвідомлювала суспільну небезпеку вчинюваних нею дій і бажала їх вчинити задля досягнення зазначеної мети. У цьому випадку варто звернути увагу на те, що зміст умислу при вчиненні цього злочину не відповідає законодавчій формулі умисної вини, що визначена в ст. 24 КК, де йдеться про усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачення його суспільно

небезпечних наслідків та бажання їх настання (прямий умисел) і небажання, але свідомий допуск настання наслідків (непрямий умисел). За такою формулою розкривається зміст умисної вини у злочинах з матеріальними складами, наприклад, крадіжка (ст. 185 КК), умисне вбивство (ст. 115 КК) та багато інших. У першому випадку крадіжка як закінчений злочин буде мати місце лише тоді, коли винна особа таємно і протиправно заволоділа чужим майном і отримала можливість розпорядитись ним як своїм. Оскільки злочин може бути вчинений лише з прямим умислом і за наявності корисного мотиву, то, відповідно до ст. 24 КК, необхідно встановити, що винна особа усвідомлювала, що вона протиправно і таємно заволодіває чужим майном, передбачає, що спричиняє матеріальну шкоду власнику майна з корисливих спонукань і бажає заволодіти таким майном, а значить і спричинити шкоду власнику майна.

Один і той же злочин, залежно від характеру наслідків, може мати законодавчу конструкцію як формального, так і матеріального складу. Для прикладу візьмемо такий злочин, як фіктивне підприємництво (ст. 205 КК). Фіктивне підприємництво, тобто створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності, або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона (ч. 1 ст. 205 КК). У цьому випадку вже сам факт фіктивного підприємництва законодавець визнав суспільно небезпечним і злочинним (формальний склад злочину). Тому виявлення конкретних дій, що являють собою фіктивне підприємництво, повинно супроводжуватись з'ясуванням того, що винна особа усвідомлювала суспільну небезпеку своїх дій і бажала їх вчинити. Разом з тим кваліфікований склад цього злочину (ч. 2 ст. 205 КК) законодавець сконструював і як формальний (у випадку повторності злочинних дій), і як матеріальний, якщо фіктивне підприємництво заподіяло велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам. У другому випадку наслідки злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, вони повинні бути встановлені і доказано, що перебувають у причинному зв'язку з також встановленим фактом фіктивного підприємництва. Із суб'єктивної сторони тут повинна діяти формула, передбачена ст. 24 КК. Тобто встановлюється, що винна особа усвідомлювала суспільну небезпеку своїх дій, передбачала наслідки у вигляді великої матеріальної шкоди державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам як результат вчинюваного нею фіктивного підприємництва і бажала вчинити ці дії і спричинити відповідну, передбачену законом шкоду.

Враховуючи зазначене, на нашу думку, було б доцільно доповнити ч. 2 ст. 24 КК поняттям прямого умислу у злочинах з формальним складом, що сприяло б більш ефективному застосуванню кримінально-правових норм.

Наведені положення є загальновідомими та зрозумілими як науковцям, так і досвідченим працівникам правоохоронних органів. Разом з тим слід звернути увагу на неоднозначність розуміння окремих представників кримінально-правової науки щодо наповнення змістом окремих і конкретних складів злочинів. Щоб «оживити» або придати практичне значення зазначеній вище універсальній моделі складу злочину, необхідно наповнити всі її чотири підсистеми конкретним змістом або, інакше кажучи, юридично значущими об'єктивними і суб'єктивними ознаками, характерними лише для цього виду злочину – крадіжки, вбивства, бандитизму тощо. Пануючою думкою, що базується виключно на законі, є та, за якою тільки в законі про кримінальну відповідальність встановлюється вся сукупність зазначених ознак [3, с. 103]. Ознаки складу злочину встановлюються лише кримінальним

законом, а не будь-якими іншими законодавчими актами [4, с. 65]. Тобто очевидне і однозначне положення ст. 2 КК полягає в тому, що склад будь-якого злочину, тобто і всі його ознаки, передбачені лише Кримінальним кодексом. У жодному випадку не йдеться про інші нормативно-правові акти, які б розтягували кримінально-правову матерію по інших галузях права, порушуючи основні принципи, на яких базується кримінальний закон.

Не можливо погодитися з думкою тих авторів, які допускають випадки, коли окремі ознаки деяких складів злочину можуть передбачатися не кримінальним законом, а іншими нормативно-правовими актами. Так, Ю. В. Александров і В. А. Клименко припускають, що юридичні ознаки складу злочину встановлені не лише кримінальним законом, а й іншими нормативними актами [5, с. 60]. Цю думку поділяють і В. В. Кузнецов та А. В. Савченко, які, до речі, стверджують, що склад злочину повинен передбачатись у КК [6, с. 47].

Суперечливою є і позиція тих авторів, які роблять виняток для окремих кримінально-правових норм з так званими бланкетними диспозиціями. Ніби то саме в цих випадках інші нормативно-правові акти наповнюють відповідним змістом, уточнюють ознаки окремих складів злочину (прикладом можуть бути ознаки складів злочинів, передбачених статтями 247 та 274 КК) [4, с. 65]. Знову ж таки і ці автори входять у протиріччя із своїми твердженнями, що наведені вище. Незрозуміло, як можна наповнити кримінально-правову матерію іншим некримінально-правовим змістом? Тобто, якщо в цьому питанні відкинути будь-яку плутанину, то зазначені автори також допускають, що окремі ознаки складу злочину можуть бути у будь-яких нормативно-правових актах, які регулюють технологічні, виробничі чи інші відносини і які жодного відношення до кримінального закону не мають. Можливо, в майбутньому законодавець і передбачить якусь мутацію чи комбінацію ознак із норм різних галузей права, але чинний КК цього поки що не допускає.

Слід також звернути увагу і на ту обставину, що в наведених джерелах автори не уточнюють, які саме ознаки складів злочинів необхідно шукати в інших нормативно-правових актах? Якщо йдеться про дію чи бездіяльність, яка виразилась у порушенні певних правил, то слід зазначити, що самі по собі такі порушення складають зміст трудових, цивільних, адміністративних чи інших правовідносин, але жодним чином не кримінально-правових, а сам факт їх порушення розглядається, наприклад, як адміністративне чи дисциплінарне правопорушення. Так, порушення правил дорожнього руху є ознакою складу адміністративного правопорушення (стст. 124–127 КоАП). Цими, як і аналогічними іншими ознаками, не може наповнюватись склад злочину, передбачений ст. 286 КК. В іншому випадку йшлося б про одночасне застосування і адміністративного, і кримінального законів. В останньому випадку – як замах на вчинення порушення правил дорожнього руху, що є абсурдним, оскільки цей злочин є необережним. Тобто йдеться про те, що законодавець у цьому, так і в інших випадках, акумулює всі можливі порушення правил дорожнього руху в одну ознаку, яка набуває кримінально-правового змісту лише за наявності зазначених у законі суспільно небезпечних наслідків цього порушення. Іншими словами, кримінально-правове значення в цьому випадку будуть мати не умисні дії щодо порушення правил безпеки дорожнього руху (це є ознакою адміністративного правопорушення), а невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків водієм транспортного засобу. Не випадково законодавець у ст. 25 КК, даючи визначення двох видів необережності, наголошує на суспільно небезпечних наслідках певного діяння суб'єкта злочину. В інших випадках ці порушення зовсім не стосуються кримінального

права. Інша справа, коли в ході розслідування фактів порушення правил дорожнього руху з певними наслідками слідчий повинен цікавитись, у чому саме виразилось порушення правил як результат невиконання чи неналежного виконання покладених на нього законом обов'язків. У цьому випадку він обов'язково звернеться до відповідного нормативного акта, але при цьому його норми не можна «злити» чи заповнити ними відповідні ознаки складу злочину. Тому потрібно погодитися з думкою тих авторів, які стверджують, що зміст банкетних ознак визначається за допомогою норм інших, крім кримінального, галузей права. Наприклад, ч. 1 ст. 271 КК передбачає відповідальність за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, якщо це порушення спричинило шкоду, безпосередньо зазначену у цій нормі. Правила охорони праці перебувають поза сферою кримінального права і визначаються нормами трудового права [7, с. 13]. Звернення до тих чи інших положень різних галузей права є звичайною і необхідною справою для особи, яка застосовує норми кримінального права. Для з'ясування сутності об'єкта посягання у злочинах проти власності звертаємося до норм цивільного права, які і розкривають зміст права власності. Тобто йдеться не про взаємне наповнення, а про взаємодію суміжних галузей права.

Разом з тим тут можна задати логічне запитання: а куди ж дівається умисел (якщо такий має місце) під час порушення правил дорожнього руху? При настанні передбачених кримінальним законом наслідків відбувається своєрідна трансформація або поглинання адміністративно-правового умислу кримінально-правовою необережністю, оскільки визначальним у цьому випадку є психічне ставлення винної особи до наслідків, які настали в результаті невиконання чи неналежного виконання водієм транспортного засобу покладених на нього законом обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична енциклопедія. – 5 том. – Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. – 733 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1315 с.
3. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
4. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 3-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.
5. Александров Ю. В. Кримінальне право України : Заг. частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 320 с.
6. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів: підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. І. Шакуна. – 5-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-те вид., перероб. та доп. – К. : Алерта : КНТ : Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.